

uskoro napuštati. Erjavec ističe da njihovim raseljavanjem iz Gašinaca nestaje posljednji ostatak Španovice (koja je nazvana Novo Selo i naseljena s pedesetak srpskih obitelji).

Posljednji dio Erjavčeve kronike govori o zbivanjima u općini Pakrac i Novom Selu (Španovici) početkom agresije na Hrvatsku 1990-1991, te nakon primirja, početkom 1992. godine. Od kolovoza do sredine prosinca 1991. Novo Selo je dio tzv. »SAO Krajine«, a zatim je tamošnje srpsko stanovništvo, pod prisilom nekadašnje JNA i paravojne TO tzv. »Srpske krajine Zapadna Slavonija« masovno izbjeglo preko Okučana i Bosanske Gradiške za Banja Luku. Povijesna nepravda prema Španovici ispravljena je 24. veljače 1992. kad je odlukom Povjereništva Vlade RH za općinu Pakrac, a na inicijativu boraca 123. požeške brigade, ovom mjestu vraćeno ime Španovica. Budući da je epicentar srpske agresije na ovom području bio Pakrac, Erjavec daje kronologiju tamošnjih zbivanja od puča u pakračkoj policijskoj stanici krajem veljače 1991. do prosinca 1991. godine i dolaska UNPROFOR-a u Zapadnu Slavoniju.

U prilogima je dan popis kućanstava Španovice, te navedena literatura i građa kojom se autor služio pri izradi ove kronike.

Knjigu zaključuje pogovor Slavka Goldsteina, u kojem on, između ostalog, govori i o budućoj Španovici i pitajući se tko će biti njezini obnovitelji, budući da još živeći od nekadašnjih Španovčana nisu više u godinama kada je lako odlučiti se na novi početak, a ne zna se ni hoće li njihovu djecu i unučad privlačiti povratak na djevodinu. Potpisani sporazumi jamče i srpskim naseljenicima Novog Sela, sada izbjeglicama po Bosni, Srbiji i Vojvodini, povratak u Španovicu. Goldstein nadalje ističe krajnosti koje se mogu uočiti u Erjavčevoj kronici, a tiču se sudbine Španovice. Nije, npr. bilo mnogo hrvatskih sela iz kojih je poteklo toliko zla za susjedne Srbe kao iz Španovice, ali je i partizanska osveta nad Španovicom bila nemilosrdnija nego bilo gdje drugdje. Nadalje, malo je žitelja hrvatskih sela na taj način protjerano sa svojih ognjišta 1942. i gotovo da nema onih kojima se nastojalo zatrti svaki trag 1945. godine. Samo Boričevac u Lici i Zrinj na Banovini doživjeli su sličnu sudbinu 1942-1945. Za slavonske Srbe i bivše partizane Španovica je pojam najgoreg ustaškog zla, a za dio slavonskih Hrvata, za obitelji bivših domobrana i ustaša Španovica je najveća žrtva komunističke nepravde i srpske osvete. Knjigu Goldstein drži vrlo objektivnom, a Erjavca odanog istini. Smatra da je knjiga zanimljiva ne samo povjesničarima već i etnografima, antropolozima i sociolozima. Protivi se tezi o genocidnosti hrvatskog naroda jer se zasniva na apsurdnoj generalizaciji o narodima kao homogenoj psihološkoj, karakternoj i etičkoj cjelini. Uostalom, i u samoj Španovici ustaše su činile tek 10% ukupnog tamošnjeg stanovništva, ali su ipak zbog te manjine ispaštali svi. Goldstein nadalje navodi da kronika o Španovici opovrgava tezu o ustaškom teroru kao odgovoru na partizansku ili četničku pobunu ili teror, budući da je ustaški teror prethodio partizanskom ustanku i u priličnoj ga mjeri prouzročio i potstrekao. Drži da je odluka o zatiranju Španovice raspirala stara i stvorila prostor za nova trvenja između Hrvata i Srba, koja su na ovom prostoru punom snagom buknula ponovo srpskom pobunom 1991. godine. I na kraju, najveću vrijednost ove kronike Goldstein vidi u tome, što ona, pisana pošteno i savjesno, »razbija mitske magle« oko jednog dijela naše povijesti i vraća nas povijesnoj zbilji.

Ivan Jurišić

TRPIMIR M A C A N, SUSRETI S HRVATSKOM KLIO

Povijesne rasprave i članci

HKD sv. Jeronima (sv. Cirila i Metoda), Zagreb 1991, str. 352.

Knjiga T. Macana »Susreti s hrvatskom Klio« zbirka je povijesnih rasprava i članaka napisanih između 1956. i 1990. godine. Tekstovi su tiskani u različitim domaćim zbornicima i časopisima (izuzev rada »Pogled u hrvatsku povijest«, koji se ovom prilikom objavljuje po prvi puta), pri čemu su prvotno nosili ponešto izmjenjen naslov. Tekstovi su s obzirom na problematiku koju obrađuju podijeljeni u četiri tematske cjeline (uvodnu u kojoj se daje pregled povijesnog razvoja hrvatskih zemalja; »Preporoditelji i sjedinitelji« u kojoj je obrađena politička misao hrvatskih političara najzaslužnijih za proces integracije hrvatskog naroda na cjelokupnom hrvatskom prostoru; »Zavičajni niz« sa temama iz

prošlosti Dubrovnika i okolice; te »Podlisje« koje sadrži autorov kritički osvrt na pisanje hrvatskih historičara i listova o nekim temama iz hrvatske povijesti).

Prva, nenaslovljana cjelina sadrži dvije rasprave u kojima se razmatra povijesni razvoj hrvatskih zemalja i Bosne. U radu »Pogled u hrvatsku povijest« (5-62) autor u kratkim crtama donosi pregled najznačajnijih razvojnih etapa hrvatske povijesti od njezinih najstarijih vremena (korijeni hrvatskog imena) do naših najnovijih dana. Autor pritom ne polazi za faktografskim nizaanjem podataka i slijeda događanja već nastoji problematski razmotriti pojedina povijesna zbivanja i procese na hrvatskom tlu koji su, s obzirom na dalekosežnost posljedica koje su prouzročili, imali sudbosnosan značaj za povijest hrvatskog naroda. Tako, između ostalog, kao posebno istaknute i za neka druga buduća istraživanja poticajne problematske cjeline na kojima se autor posebno zadržava možemo istaknuti problematiku mletačke vlasti nad Dalmacijom i širenje autonomaške svijesti o posebnosti dalmatinskog imena i nacije; pogubnost turskog faktora po cjelovitost hrvatskog teritorija i vjersko-etničku jedinstvenost, ratovi kao faktor depopulacije, demografskih promjena, migracija, izmjene vjersko-etničke slike čitavih regija Hrvatske; suvremena misao hrvatskih političara XIX stoljeća i njihove ideologije: ilirizam, slavenstvo, jugoslavenstvo, hrvatstvo, dalmatinsko autonomaštvo i mađaronstvo, te njihovi najznačajniji predstavnici; jugoslavenska država i komunistička ideja kao neuspješan pokušaj rješenja nacionalnog i državnog pitanja na balkanskom prostoru, te, naposljetku, suvremene odrednice i buduću smjerovi hrvatske politike.

U slijedećem, opsegom znatno manjem prilogu »Povijesne sastavnice srednjovjekovne Bosne« (63-69) autor ukazuje na, u odnosu na ostala područja hrvatskog etničkog prostora, posebnost povijesnog razvoja srednjovjekovne Bosne, napose u razdoblju njezinog najvećeg uspona, vojne moći i teritorijalnog opsega u vrijeme vladara Tvrtka I Kotromanića (1353-1391). Uzroke njenog neuspjeha u ostvarenju smostalnosti kao državne cjeline autor traži u nepovoljnim preduvjetima za snažniji gospodarski razvoj Bosne, nejedinstvenom vjerskom sastavu pučanstva (faktor patarenstva), te izrazitoj feudalnoj podijeljenosti bosanske vlastele, koja je u trenucima popuštanja centralne vlasti svojom partikularističkom politikom rastočila teritorijalno jedinstvo bosanske države, onemogućivši tako da se ova država na bilo koji način ozbiljnije suprotstavi turskom osvajanju.

U drugoj problematskoj cjelini »Preporoditelji i sjedinitelji« obrađena je misao i ideologija najznačajnijih hrvatskih političara koji su svojim djelovanjem doprinosili nadilaženju regionalizama i time ubrzavali proces hrvatske nacionalne integracije. U prilogu »Stjepan Radić i južna Hrvatska. Prinos poznavanju završne faze hrvatske nacionalne integracije« (73-85) autor ukazuje na stalnost Radićevog pogleda na Dalmaciju kao na integralni prostor Hrvatske, pri čemu je, što autor ističe kao posebno značajno u odnosu na ostale onodobne hrvatske političare, Radić uvijek pokazivao interes i razumijevanje za ekonomsku problematiku i, napose, položaj seljaštva ovog dijela Hrvatske. Dalmacija je stoga tijekom cjelokupnog djelovanja HSS u Kraljevini Jugoslaviji predstavljala nadasve značajno područje njenog rada, pri čemu su Radić i HSS ponijeli, nakon narodnjaka i pravaša, »treći veliki kohezijski val u završnu fazu hrvatske nacionalne integracije« (83).

»Pogledi Miha Klaića« (86-118) slijedeća su tema u kojoj su obrađeni politički pogledi i stavovi M. Klaića spram onodobnim zbivanjima u Monarhiji, Hrvatskoj i Dalmaciji. Autor ističe da je osnovno Klaićevo stajalište sadržavalo i elemente liberalizma, oportunitizma, umjerenjaštva, evolucionizma i hrvatskog narodnjaštva, te da je, prihvaćajući rezultate državnih središta »bio jedan od predstavnika slabe hrvatske politike u XIX stoljeću, zbunjene i raspete između Beča i Pešte« (118).

Kukuljevićev odnos spram hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji i njezinog sjedinjenja sa Hrvatskom, kao i njegove veze sa dalmatinskim političarima, tema su rada »Ivan Kukuljević i narodno-politički razvitak južne Hrvatske« (119-145). Razmatrajući Kukuljevićeve veze sa tadašnjim političarima-preporoditeljima u Dalmaciji (I. A. Kaznačić, I. Danilo, A. Kuzmanić, S. Ljubić, M. Klaić, B. Petranović, M., N. i R. Pucić), autor ističe da se Kukuljević može smatrati jednim od prvih modernih sjevernohrvatskih političara koji je spoznao zajedničke interese sjeverne i južne Hrvatske na gospodarskom, političkom i kulturnom polju, te je njegovo mjesto u preporodu Dalmacije i njezinom povezivanju sa prekovelebitskom Hrvatskom u procesu konstituiranja moderne hrvatske nacije od nadasve velikog značaja.

Na prethodni rad se tematskom podudarnošću nastavlja prilog »Hrvatski puti Ivana Kukuljevića Sakcinskog« (146-1163) u kojem se autor bavi Kukuljevićevim putničkim dojmovima i istraživanjima sadržanim u njegovim putopisima »Putne uspomene iz Hrvatske, Dalmacije, Arbanije, Krfa i Italije« (Zagreb 1873) i »Putovanje po Bosni« (Zagreb

1858), ističući napose one djelove koji govore o svakodnevnom životu, materijalnoj kulturi, običajima, vjerovanjima i rodoljubnim osjećajima tamošnjeg pučkog stanovništva.

Preradovićeve poglede na političku stvarnost i budućnost hrvatske politike videne kroz pjesnikova pisma upućena vodećim hrvatskim političarima (Kukuljević, Brlić, Strossmayer, Rački) autor razmatra u prilogu »Politički razvitak hrvatskih zemalja i Petar Preradović« (164-177), ističući njegovu sklonost ideji o slavenskoj uzajamnosti i hrvatsko-srpskoj slozi, te težnju hrvatskoj državnoj samostalnosti i teritorijalnoj cjelokupnosti.

Suradnja dalmatinskih političara, književnika i publicista u zagrebačkim novinama i časopisima, te njihova korespondencija sa istaknutim ilircima kao i općenit interes preko-velebitske Hrvatske za književne i izdavačke tokove u dalmatinskim gradovima, tema su rada »Pogled u dalmatinsko-zagrebačke veze 1835-1847.« (178-196).

U radu »Publicističke varijacije Zvonimirske teme do drugoga svjetskog rata« (197-215) autor na osnovu pregleda prigodnih, propagandnih i polemičkih članaka u novinama i časopisima, te različitih književnih reportaža i vijesti razmatra publicističko viđenje pojave, vladanja i politike hrvatskog kralja Dmitra Zvonimira, napose aspekt krunidbe i politike spram Svetoj Stolici, zaključujući da su najčešće odražavali politički trenutak i stavove onih koji su ih i pisali.

»Zavičajni niz« odnosno teme iz prošlosti Dubrovnika i okolice slijedeća su tematska cjelina u kojoj su obrađeni raznovrsni aspekti iz povijesti ovoga kraja od XVI do XX stoljeća.

U radu »Dubrovački barabanti u XVI stoljeću« (218-245) autor se bavi pojavom i učešćem tzv. barabanata - plaćenih vojnika u Dubrovačkoj Republici tijekom XVI stoljeća. Na osnovu izvorne arhivske građe (spisi dubrovačke vlade) iscrpno se razmatra njihovo brojno stanje u pojedinim razdobljima, unutrašnje ustrojstvo, smještaj posada, opremljenost i naoružanje, plaće, oblici službe, te uključenost u ostale oblike svakodnevnog života u Dubrovniku (sklapanje brakova, obitelj, miraz, imovno stanje, oblici ekonomske aktivnosti, devijantne pojave i kriminal, itd.).

»Kao uzorak cjelovita gospodarskoga posjeda i težačkoga selišta u dubrovačkoj Župi i kao primjer razrješenja agrarnih odnosa kupnjom imanja u XIX stoljeću na dubrovačkom području« autor opisuje »Imanje Dubac u Župi Dubrovačkoj u XIX stoljeću« (246-266).

Boravak češkog slikara Jaroslava Čermaka u Zupi Dubrovačkoj 1862-65. godine, te zabilježena pučka predaja o njegovom odnosu sa mjesnim življem autor prikazuje u radu »Jaroslav Čermak u Zupi Dubrovačkoj« (267-282), dok je sadržaj dnevnika dubrovačkog književnika Mata Vodopića tema priloga »Šest sačuvanih strana dnevnika Mata Vodopića iz 1879.« (283-293).

Povodom »Stote obljetnice Crvene Hrvatske« (294-301) autor ukratko prikazuje proces njezinog nastanka i Supilov politički program koji je slijedila, ističući da je razdoblje njezinog izlaženja (1891-1914) »prijelomno u novoj dubrovačkoj povijesti, vrijeme koje je zatvorilo preporodne procese i otvorilo dubrovački kraj modernom dobu«.

Naposljetku, posljednji iz ciklusa »Zavičajni niz« je prilog »Cestovna prometala u početku XX stoljeća« (302-312) u kojem autor na popularan način prikazuje vrste prometala (kočije, karoce, omnibusi, električni tramvaj, automobili, bicikli itd.), raširenost njihove upotrebe za svakodnevni život pučanstva Dubrovnika i okolice početkom ovoga stoljeća. Posljednja cjelina »Podlisje« predstavlja zbir kratkih bilješki o nekim radovima hrvatskih historičara i listova prošlih stoljeća o temama iz hrvatske povijesti.

U napisu »Vjekoslav Klaić o suvremenoj Bosni« (315-323) autor analizira djela, te rasprave i članke Vj. Klaića posvećene povijesnim prilikama u Bosni, dok u prilogu »»Vienac« u Istri« (324-338) prikazuje zastupljenost istarske problematike u zagrebačkom listu »Vienac«. Autor posebno ističe nastojanja urednika lista »Vienac« (I. Perković, I. Dežman, F. Marković, A. Senoa, K. Š. Đalski, M. Dežman) da isticanjem neospornog hrvatstva Istre, prava na hrvatski jezik i škole, jače zastupstvo u Istarskom saboru, te često nekritičkim vrednovanjima pojedinih povijesnih procesa, Istru i njezine gradove što više vežu uz Zagreb i Hrvatsku, što je, u svome krajnjem dometu, imalo pozitivan učinak približavanja i aktivnog uključivanja ovoga područja u preporodne tokove i suvremenu misao hrvatske politike.

»Ime i pojam Dalmacije« (339-343) kroz povijest, njegovo zemljopisno, političko, ali i narodnosno tumačenje u pojedinim razdobljima hrvatske povijesti tema su kratkog razmatranja autora, u kojem se ističe da se »dalmatinsko ime sačuvalo prvenstveno zbog povijesne podvojenosti hrvatskih zemalja«, te da »baš tome ono ima zahvaliti svoju proširenost do meda u kojima se i danas zna upotrebljavati« (343).

U posljednjem prilogu ove cjeline »Bilješka o 'Spomenici' I. K. Stratika« (344-347) autor ukratko polemizira sa napisom F. Zwittera u kojem se želilo istaknuti da je Stratikova Spomenica »prva ideja ilirske države«. Autor se Zwitteru suprotstavlja drugačijim viđenjem Stratikove koncepcije Ilirije, smatrajući da nije riječ o nacionalnoj »ilirističkoj« državi, već samo o stvaranju »korisne upravne jedinice u sastavu Kraljevine Italije...« (346).

Na kraju knjige nalaze se bilješke o tekstovima sa popisom zbornika i časopisa u kojima su navedeni prilozi objavljeni (349-350), te bilješka o piscu (351-352) i sadržaj (353). Završavajući prikaz djela T. Macana možemo zaključiti da je vrijednost objavljivanja ovih radova na jednom mjestu u mogućnosti njihovog usporednog sagledavanja i korištenja, te u sintetiziranju koje za pojedine problematske cjeline pruža skupno objavljivanje tematski srodnih radova.

Lovorka Čoralić

HRVATSKI ISELJENIČKI ZBORNIK 1993, ZAGREB
Ur. Boris Maruna i Nenad Gol

Ovaj Zbornik, godišnje izdanje Hrvatske matice iseljenika, sadrži mnoštvo članaka različite tematike. U ovom prikazu osvrnut ću se samo na one koji problematiziraju povijesne sadržaje.

Članak »Srbija na istoku i Hrvatska na zapadu« s podnaslovom »Prilog objašnjenju velikosrpske agresije« dr. Ive Rendića-Miočevića pokušaj je entopsihoanalize velikosrpske agresije. Uspostavljajući cijeli niz razlika između Hrvata i Srba, razlika mentaliteta uzrokovanih njihovim različitim povijesnim razvojem - kako kaže autor, problemu pristupa interdisciplinarno. U Srbiji je kroz povijest postojao kontinuitet despotskog oblika vladanja: u srednjovjekovnoj Srbiji razvija se despocija orijentalnog tipa, turska osvajanja nisu ništa bitno promijenila (vlast je preuzeo turski totalitarni državni aparat), a patrijarhalizam, birokracija (samo sada domaća) i despocija temeljna su obilježja vladanja Miloša Obrenovića, dok pravoslavna crkva i državni aparat podupiru mitološku utemeljenost nacije.

Kao glavne komponente srpskog patrijarhalizma autor navodi: mržnju spram rada, koji predstavlja suprotnost heroizmu, moralnost i svetost osvete (oprost je vrlo rijedak!), poimanje divljaštva i pljačke vrlinama. Pored toga, na formiranje srpskog mentaliteta negativno je utjecao mentalitet Vlahi (borbenost, pragmatičnost, okrefnost, pretvaranje, prijevara, laž i podvala, pljačka u ratu) koji čine dinarsku komponentu srpskog mentaliteta, stav je autora. Kod Hrvata također postoji ta dinarska komponenta, ali je ona daleko slabija jer je pod utjecajem pravne države i katoličke crkve. Govoreći dalje o hrvatskom mentalitetu, autor ga smatra određenim i time što su Hrvati organski asimilirali antiku, sačuvali kontinuitet urbane civilizacije i iz kasne antike preuzeli religioznost. Nepostojanje narodne crkve kod Hrvata, kao kod Srba, prema autoru, omogućilo im je održati univerzalizam, te je također utjecalo na njihovu usmjerenost prema Zapadu i njegovoj civilizaciji. Potvrde za razliku mentaliteta autor nalazi i u zakonodavstvu (u Hrvatskoj je srednjovjekovno zakonodavstvo bilo zapadnog tipa s jakim utjecajem domaćeg običajnog prava i prevladavanjem novčanih kazni, dok su tjelesne vrlo rijetke).

Razlozi današnje »srpske masovne zaludenosti« objašnjeni su u članku psihičkim reakcijama: kod većine je Srba pobjeda demokracije (koja je u potpunosti strana njihovom povijesnom iskustvu) u Hrvatskoj izazvala stres i kod većine je zavladao podsvijest, te su prevladale biološke reakcije. Tako su i svi zločini pojedinaca (silovanja, mučenja, okrutna ubojstva) podvedeni pod jako izražen Edipov kompleks. Svemu tome je pomogao srpski mentalitet i srpska kultura (!), koja je »sposobna poticati zvjerstva, a ne sprečavati ih«, smatra autor. Zaključak je iracionalna utemeljenost srpske politike.

Članak Josipa Sentije »Hrvati i Muslimani pred istim nasiljem« također je posvećen velikosrpskoj agresiji, ali se ne bavi njezinim provoditeljima, već njezinim žrtvama Hrvatima i Muslimanima, te njihovim međusobnim odnosom. Naime ovaj članak zapravo je tekst izlaganja pripremljenog za simpozij »Povratak iskonu - prilog obnovi povijesnog,

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVLJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

VOL. 26

Z A G R E B

1993.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR:

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Za izdavača
Ivo Goldstein

Priprema za tisak
Hrvoje Stančić

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje.

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti i tehnologije.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.